

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Philipp Ther, Holm Sundhaussen (ur.)

Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert. Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2001., 216 str.

Suprotno očekivanjima brojnih znanstvenika, nacionalizam u drugoj polovini 20. stoljeća nije bio isključivo sporedni fenomen. Naprotiv, propali su socijalistički imperiji i uspostavljene nove nacionalne države. Ovaj proces, bremenit međunacionalnim sukobima, potaknuo je brojne nove prijemore i rasprave o fenomenu nacionalizma. Stoga je ugledni Centar za komparativnu europsku povijest (ZVGE) iz Berlina organizirao nekoliko rasprava koje su vezane uz fenomen nacionalizma u Europi 19. i 20. stoljeća. Komparativno se analiziralo civilno društvo u Istočnoj i Zapadnoj Europi, državljanstvo u Europi, a raspravljalo se i o “Eskalaciji i smirivanju nacionalnih sukoba”. Upravo je druga rasprava međunacionalne sukobe analizirala u komparativnom europskom kontekstu i predstavlja okosnicu Therove i Sundhaussenove knjige.

Uz uvodnu teorijsku studiju knjiga sadržava poglavlja podijeljena po europskim regijama: “Jugoistočna Europa”, “Istočna Europa”, “Istočna Srednja Europa”, “Zapadna Europa” i zaključnu studiju, koja tematizira teorije međunacionalnih sukoba. U središtu su pozornosti uzroci nasilja između nacionalnih zajednica unutar jedne države. Studije zastupljene u knjizi nastavljaju se na trend propitivanja teorije nasilja, obnovljenog u društvenim znanostima sedamdesetih godina 20. stoljeća, koji je bio potaknut teorijom Michela Foucaulta i radovima neomarksista inspiriranih političkom mišlju Antonija Gramscija.

U uvodnoj je studiji Philipp Ther najprije pokazao zašto rabi pojam nacionalnih sukoba, a ne u anglosaksonskoj literaturi uvriježeni termin etnokonflikta. On tvrdi da je pojam *etnosa* u znanstvenoj literaturi dvoznačno određen. Jednom se definira s pomoću vječitih “objektivnih” svojstva pripadnika neke etničke zajednice, a drugi put kao društveni konstrukt, nastao povijesnim razvojem, dakle s pomoću “subjektivnih” značajki. Nastojeći izbjeći nesporazume koji proizlaze iz različitih određenja pojma *etnosa*, Ther se odlučio za termin nacije, jer je u društvenim i humanističkim znanostima općeprihvaćena konstruktivistička paradigma oblikovanja nacije. Uostalom, Theru daju za pravo i najnovija anglosaksonska istraživanja, koja nastoje izbjeći konotacije o “drevnosti” i “neizbježivosti” sukoba, pa termin “etnokonflikta” zamjenjuju pojmom “etnopolitičkog sukoba”. Navedenim se odabirom pojmova naglašava da sukobi nisu uvjetovani pradačnom etničkom mržnjom, stoga nisu neizbježni rezultat povijesnog razvoja, nego imaju političko značenje. Autor polazi od Gellnerova shvaćanja prema kojemu nacionalni pokret i nacionalizam prethode naciji te ju tek oni konstruiraju kao politički subjekt. Odmah je napomenuo da je, bez obzira na stupanj “subjektivnih” ili “objektivnih” čimbenika u formiranju nacije, nedvojbeno njezino političko značenje te ga nacija, ponajprije, zanima kao subjekt nasilnih sukoba. On misli da istraživanja trebaju objasniti koji čimbenici uzrokuju nacionalne sukobe unutar jedne države. Pozornost je usmjerena na sukobe, koje je definirao u užem smislu, kao primjenu fizičkog nasilja s ciljem tjelesne ozljede ili smrti protivnika.

Odnos između internih i eksternih uzroka međunacionalnih sukoba ističe se kao vrlo važan za analizu. Također se pita: Jesu li su sukobi uzrokovani suprotnošću interesa, ekonomskim ili socijalnim promjenama? Ne radi li se, pak, o “sukobu civilizacija”? Na sva navedena pitanja nastoje odgovoriti studije zastupljene u knjizi. Istodobno, urednici nastoje kritički propitati teorije međunacionalnih sukoba.

Hrvatskoj javnosti najzanimljivije poglavlje knjige: "Jugoistočna Europa", započinje studijom Holma Sundhaussena "Der Gegensatz zwischen historischen Rechten und Selbstbestimmungsrechten als Ursache von Konflikten: Kosovo und Krajina im Vergleich". Autor je izvrsno upozorio na proturječje u "legitimaciji" zahtjeva srpske političke elite na Kosovu i u "Krajini". Na Kosovu, gdje je srpsko stanovništvo u manjini, svoje je zahtjeve srpsko vodstvo legitimiralo historijskim pravom Srbije na ovu pokrajinu, a u samoproglašenoj "Krajini," gdje je srpsko stanovništvo činilo većinu, svoje je velikosrpske zahtjeve "legitimiralo" pozivom na pravo narodnog "samoodređenja" i prešućivalo hrvatsku državnu pravnu tradiciju. Sundhaussen je najprije izložio nacionalnu strukturu stanovništva navedenih regija. Kako se ovi podatci često zanemaruju, a iznimno su vrijedni za razumijevanje konteksta sukoba, prenijet ću ih u cijelosti. Sundhaussen najprije navodi da je u samoproglašenoj i međunarodno nepriznatoj "Srpskoj republici Krajini" (SRK) na području Knina, Korduna i Banovine, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, obitavalo 154.461 osoba srpske nacionalnosti, što je činilo 67% tamošnjeg stanovništva. U dijelovima Slavonije koji su također nasiljem priključeni "Krajini", prema procjenama, srpsko stanovništvo nije činilo više od 30%. Sundhaussen je također istaknuo da je na teritoriju cijele SRK boravilo samo 61% svih Srba iz Hrvatske, koji su u cjelini činili 12,2% hrvatskog stanovništva.

U usporedbi s navedenom situacijom, na Kosovu – koje je Kraljevina Srbija osvojila Balkanskim ratovima 1912.-1913. – stanovništvo albanske nacionalnosti činilo je 1,6 milijuna, odnosno 82% stanovništva ove pokrajine, a Srbi su sa 194.000 stanovnika predstavljali 9,9% pokrajinskog stanovništva. Zanimljivi su i podatci koji pokazuju postotak rasprostranjenosti stanovnika triju nacija: albanske, hrvatske i srpske, po republikama SFRJ i susjednim državama. Istaknuto je da je samo 57% Albanaca živjelo u matičnoj državi – Albaniji; 27% je živjelo na Kosovu, 9% u Makedoniji, u "užoj" Srbiji (Srbija bez Vojvodine i Kosova) 1,5%, a u Crnoj Gori i Grčkoj obitavalo je po 1,5%. Srpska je nacija od 8,1 milijuna pripadnika također živjela raštrkano, ali po republikama i pokrajinama SFRJ.

Navodi se da je 1981. godine 60% pripadnika srpske nacije živjelo u užoj Srbiji. U Bosni i Hercegovini živjelo je 16% svih Srba, u Vojvodini i Hrvatskoj po 14%, a na Kosovu 2,6%. Za razliku od relativno raštrkanih nacija 80% svih pripadnika i pripadnika hrvatske nacije 1981. godine živjelo je u Hrvatskoj, 17,2% u Bosni i Hercegovini, a 2,5% u Vojvodini.

Nakon što je pokazao nacionalnu strukturu stanovništva u tematiziranim regijama, autor je upozorio na fenomen dvostruke tranzicije ili, kako se to u njemačkoj literaturi navodi, "transformacije". U SFRJ se nije radilo isključivo o promjeni socijalističkoga vladavinskog poretka, nego i o restrukturiranju jugoslaven-skog modela federalizma. Obje su promjene izazivale neizvjesnost i strah od deprivacije. Formiranjem novih država i propašću socijalističkog poretka razvila se borba za definiranje državnih granica, status i resurse. Situacija je bila još zaoštrenija zbog proturječnih signala iz međunarodne politike, ali oni nisu bili osnovni uzrok sukoba. Sundhaussen je, također, dobro primijetio da sukobi na teritoriju SFRJ nisu uzrokovani zakašnjelim *nation-building* procesima. Autor tvrdi da su nacije, osim možda s iznimkom Bošnjaka, već bile oblikovane. Ističe da se odvijao proces ponovnog aktualiziranja nacionalnog identiteta, pri čemu je manipulacija povijesnim "sjećanjima" imala veliku ulogu. Nakon pregleda ustavno-pravnih argumenata sukobljenih strana o pravu razdruživanja ili "secesije" te usporedne analize položaja srpske etničke zajednice u preambulama ustava SR Hrvatske iz 1974. i ustava Republike Hrvatske iz 1990. godine, Sundhaussen je dobro primijetio da ustavno-pravna analiza nije dostatna za otkrivanje uzroka sukoba. U ovom je kontekstu propustio izložiti zaključke Badinterove komisije o pravu republika bivše SFRJ na razdruživanje i popratne reakcije intelektualne javnosti. No pravnu argumentaciju ionako ne smatra ključnom za razumijevanje sukoba. On misli da su pravne "finte" služile da bi se naglašavala i propagirala emocionalno zasićena slika povijesti, koju je potencirala srbijanska politička i intelektualna elita da bi mobilizirala srpsku naciju u svrhu izazivanja sukoba. Sundhaussenovoj pozornosti nije promaknula ni slična djelatnost hrvatske političke elite, no izričito tvrdi da je glavni uzročnik sukoba agresivna politika Miloševićeva režima

podržavanog od srpske intelektualne elite. Njezine je značajke prikazao analizom Memoranduma SANU. Uz navedeni dokument analizira i hrvatskoj javnosti relativno slabo poznato pismo predsjedništva SANU inozemnoj intelektualnoj javnosti odaslano krajem 1991. godine. Zanimljivo je da je pismo poslano na nekoliko svjetskih jezika, pa ga Sundhaussen navodi u njemačkoj verziji. U svojoj analizi osnovnih teza SANU, autor je potpuno razotkrio velikosrpsku agresivnu ideologiju. Najprije je pokazao kako se u navedenom dokumentu zagovara teza o “proizvoljnim” i “administrativnim” republičkim granicama unutar SFRJ, zaključivši da takav stav srpske intelektualne i političke elite vodi sukobu. Nasilje je potaknuto i neprekidnim povlačenjem paralela između 1941. i 1991. godine, kojim se poticao strah kod srpske zajednice u Hrvatskoj. Sundhaussen je naglasak stavio na već navedeno proturječje u argumentaciji srpske elite koja je separatizam Srba iz “Krajine” opravdavala pravom na samoopredjeljenje naroda, ne obazirući se na hrvatsko državno-pravo i tradiciju. Isto pravo nije priznavala ni Albancima na Kosovu, ističući povijesnu pripadnost Kosova Srbiji. Bilo bi zanimljivo, možda i produktivnije, da je za objašnjenje agresivne politike srbijanske vladajuće elite autor propitao tezu o “separatizmu iz centra”, prema kojoj je u SFRJ došlo do secesije imperijalnog centra koji je nastojao zadržati sve pripadnike svoje nacije unutar imperija, a to je dovelo do “etničkog čišćenja” pripadnika svih ostalih nesrpskih nacija. No, i ovako je Sundhaussen napisao izvrsnu studiju koja je uvjerljivo dokazala da je dvostruki kriterij srbijanske elite preme Kosovu i “Krajini” uvjetovan isticanjem velikosrpskih povijesnih mitova o vječitoj srpskoj prikraćenosti, o Kosovu kao “kolijevci” srpstva, mitskom prostoru srpskog jedinstva i rasističkom kvalificiranju Albanaca kao “turskih slugu”, “izdajnika kršćanstva”, “barbara”. Na kraju studije istaknuto je da, ako se neki teritorij predstavi kao “nacionalno biti ili ne biti”, pregovaranjem nije moguće postići nikakav kompromis. Sundhaussen također tvrdi da je u situaciji zasićenoj negativnim emocijama upitna legitimnost referenduma kao sredstva neposredne demokracije.

Sljedeću studiju koja tematizira jugoistočni dio našeg kontinenta napisao je Stefan

Troebst koji pod naslovom: “Vom ethnopolitischen Schlachtfeld zum interethnischen Stabilitätsspiel: Gewalt und Gewaltfreiheit in der Region Makedonien im ‘langen’ 20. Jahrhundert”, prikazuje kratku povijest etnopolitičkih sukoba u Makedoniji. Naglasak stavlja na djelovanje glavnoga oružanog čimbenika makedonske etničke zajednice: VMRO-a. Ukratko su prikazani oružani sukobi od Ilindenskog ustanka 1903. godine, preko Balkanskih ratova 1912.-1913., djelovanja VMRO-a u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, partizansku gerilu u Drugome svjetskom ratu, sukobe vezane uz Rezoluciju Informbiroa, a Troebstovoj pozornosti nisu promaknle ni malo poznate nasilne akcije VMRO-a u SR Makedoniji 1970.-1974. Također, autor nije zaobišao ni najnovije nasilno djelovanje albanskih radikalnih nacionalista iz 2001. godine. Mirno i, dakako, kompromisno rješenje najnovijih sukoba, kao i izostanak većih oružanih sukoba počekom devedesetih godina “dugoga” 20. stoljeća, Troebst je objasnio dvojako. Najprije, tvrdi da u Makedoniji, zbog neprekidnih unutarnacionalnih “lomova” u prošlosti i politike vladajuće elite, nije došlo do političke instrumentalizacije povijesnih sukoba. Potom, ističe da je došlo do međusobne blokade suparničkih susjednih država: Bugarske, Grčke, Albanije i Miloševićeve preostale Jugoslavije, a da je politika EU-a, SAD-a i NATO-a odlučno nametala mirovnu opciju. Na kraju zaključuje kako Jugoistočnu Europu ne treba uvijek promatrati kao iznimno konfliktno područje, nego bi trebalo proučiti primjere potencijalno konfliktnih regija, poput Trakije, Sedmogorja, Sandžaka i Vojvodine, koje su unatoč tome uspjele izbjeći veće međunacionalne oružane sukobe.

Upravo je Vojvodina kao jedna od navedenih regija predmetom studije Carla Bethkea “Der Nationalitätenkonflikt in der Vojvodina: Was dämmte die Gewalt ein?” Autor analizira čimbenike koji su omogućili izbjegavanje većih međunacionalnih sukoba u Vojvodini. Pritom ističe da je Vojvodina, zahvaljujući habsburškoj politici naseljavanja u razdoblju prosvijećenog apsolutizma u nacionalnom smislu iznimno raznolika. U ovoj su se pokrajini oblikovali brojni identiteti: srpski, mađarski, hrvatski, bunjevački, ukrajinski, rusinski, rumunjski, srpski – “starosjedilački” i “kolonistički”, njemački – “švapski” i “folksdojčer-

ski”. U SFRJ ova je pokrajina prema popisu stanovništva iz 1991. godine imala razmjerno najveći broj etnički miješovitih brakova, isto tako i razmjerno najveći broj stanovnika koji su se izjašnjavali kao Jugoslaveni. Povijest je i Vojvodini ostavila teško i iznimno konfliktno naslijeđe, bremenito žrtvama žestokih sukoba, uglavnom između srpskoga, mađarskog i njemačkog nacionalizma. Konfliktnu je prošlost Bethke dobro prikazao stavljajući naglasak na razdoblja od 1918. do 1941., Drugoga svjetskog rata i komunističke diktature. Autorovoj pozornosti nije promaknula ni politika ograničavanja prava manjinskih etničkih zajednica Miloševićeva režima. Na kraju studije istaknuto je da je Vojvodina sukobe većih razmjera izbjegla zahvaljujući svojem relativnom gospodarskom prosperitetu i vrlo razvijenom regionalnom identitetu koji je čuvao solidarnost između pripadnika različitih etničkih zajednica, utemeljenu na iskustvima svakodnevnog života i zajedničkim interesima stanovnika regije.

Drugo se poglavlje sastoji od samo dviju studija, a počinje člankom Kerstin S. Jobst “Im Spiel mit großen Mächten? Nationale Konflikte nach dem Zerfall des Zarenreiches bis zum Beginn des Russischen Bürgerkrieges 1918/19 auf der Halbinsel Krim”. Autorica analizira utjecaj politike velikih sila i sukobljenih strana u ruskome građanskom ratu na međunarodne odnose, kao i utjecaj ratnih tragedija na međunarodne odnose u lokalnoj sredini. Osobito je pozorno propitala ulogu njemačke vanjske politike i djelovanje “vanjskih” nacionalnih ideologija na Krimu.

Christoph Moeskes u sljedećem tekstu ovog poglavlja: “Die kleine und die große Unabhängigkeit – der Konflikt zwischen Abchasien und Georgien”, prikazuje uzroke i tijek sukoba između Abhazije i Gruzije. Autor misli da je uzrok sukoba “etničko poduzetništvo” koje omogućuje ulazak u novu političku elitu i prisvajanje statusnih i materijalnih nagrada. Poput Sundhaussena, naglasak je stavio na političku instrumentalizaciju povijesti prisutnu kod obiju sukobljenih strana. Zaključio je da, na žalost, u bliskoj budućnosti nema velikih izgleda za trajno mirno rješenje sukoba, jer doka god vrijedi načelo da je “etnos surrogat za državu”, različita su predložena federa-

tivna rješenja sukobljenim stranama neprihvatljiva.

Treće poglavlje počinje vrlo zanimljivom studijom Philippa Thera “Chancen und Untergang einer multinationalen Stadt: Die Beziehungen zwischen den Nationalitäten in Lemberg in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts”. Na primjeru glavnog grada Galicije – Lemberga, odnosno Ljvova, prikazni su složeni međunarodni odnosi Poljaka, Ukrajinaca, Židova, Nijemaca, Armenaca i drugih malih etničkih skupina. Njihove međusobne odnose prati tijekom nekoliko razdoblja suvremene povijesti: habsburške vladavine, Prvoga svjetskog rata, međuratnog razdoblja, Drugoga svjetskog rata i njegovih posljedica. Zaključio je da se nasilje pojavilo kao posljedica svjetskih ratova i da se razvijalo poticano okupacijskim silama. Na kraju se zalaže da se osobitosti tjeka obaju svjetskih ratova u istočnim regijama Europe stave u središte pozornosti istraživanja jer je njihova destruktivna snaga bila tolika da joj se nije uspjelo oduprijeti ni razmjerno razvijeno civilno društvo Ljvova.

Posljedicama rata na međunarodne odnose bavi se i Piotr Madjaczik u tekstu “Oberschlesien zwischen Gewalt und Frieden”. U središtu je njegove analize razdoblje godina nasilja između njemačke i poljske nacionalne zajednice u Gornjoj Šleziji od 1918. do 1921. godine. Pokazao je procese oblikovanja i sociokulturne značajke obiju nacionalnih zajednica. Pokazalo se da nacionalni sukob ima i socijalnu dimenziju jer su Nijemci pripadali bogatijim gradskim slojevima, dok su Poljaci činili uglavnom seosko i siromašno stanovništvo. Nakon prikaza posljedica Drugoga svjetskog rata i uspostave komunističke diktature koja je spriječila pojavu bilo kakvih otvorenih međunarodnih sukoba, Madjaczik je zaključio kako propast komunističkoga vladavinskog poretka, zahvaljujući kompromisnoj politici njemačke i poljske vladajuće elite, nije otvorila prostor sukobu. Naprotiv, Poljska je uvažila i institucionalizirala prava njemačke etničke zajednice na iskazivanje i očuvanje vlastitoga identiteta.

Komparativnu analizu međunarodnih odnosa u dvama gradovima Habsburške monarhije Budweis/Budejovice i Sopron/Öden-

burg donosi studija Jeremyja Kinga "Austria versus Hungary: Nationhood, Statehood, and Violence since 1867". Pokazalo se kako je snaga i etnička otvorenost mađarskoga nacionalnog pokreta slabila otpor njemačke etničke zajednice i otvarala prostor njezinoj asimilaciji u mađarsku naciju. U Budweisu/Budejovicama dugo je postojala konkurencija između češke i njemačke nacionalne zajednice za vlast u gradu, koja je na poslijetku buknuła u otvoreni nasilni sukob. King je, također, prikazao internacionalizaciju sukoba i utjecaj središta političke moći Monarhije na međunacionalne sukobe, kao i prodor radikalnih nacionalizama na lokalnu razinu.

Četvrto poglavlje knjige pokazuje kako međunacionalni sukobi unutar jedne države nisu isključivo značajka istočnoeuropske povijesti, nego i zapadnog dijela Europe. Studija Christiane Khoser-Spohn "Staatliche Gewalt und der Zwang zur Eindeutigkeit: Die Politik Frankreichs in Elsass-Lothringen nach dem Ersten Weltkrieg" na početku prikazuje pritisak francuskih vlasti na stanovništvo navedene pogranične regije s ciljem prihvatanja njezine vladavine i asimilacije u francusku naciju. Zanimljiv je prikaz prakse denuncijacije koja se razvila nakon 1918. godine, ali ni ona nije uspjela spriječiti razvoj pokreta za autonomiju. Također je prikazan ovaj pokret koji je potaknulo katoličko svećenstvo. Naglasak je stavljen na njegove ideje i nasilne manifestacije sredinom dvadesetih godina prošlog stoljeća.

Slijedi studija Karla Christiana Lammersa "Konflikte und Konfliktlösungen in der dänisch-deutschen Nationalitätenfrage seit 1840: Der Fall Schleswig", koja tematizira u hrvatskoj javnosti gotovo nepoznat sukob između Nijemaca i Danaca. Navedeni je slučaj jedan od rijetkih primjera mirnog i trajnog rješenja sukoba. Mirnom raspletu prethodilo je dugo razdoblje sukoba, koje se prati od njegova nastanka, u razdoblju oblikovanja modernih nacija sredinom 19. stoljeća do 1920. godine i podjele pokrajine Schleswig između Danske i Njemačke, do Drugoga svjetskog rata i 1950. godine, kad je pitanje manjinskih nacionalnih zajednica riješeno sporazumom dviju država. Uvažavanje manjinskih prava i priznavanje međudržavnih granica rezultiralo je navedenim mirnim i trajnim rješenjem. Zasluge

za to autor je pripisao ponajprije djelovanju političkih elita Danske i Njemačke.

Peter Waldmann u svome tekstu "Konfliktkontinuität versus Friedensdynamik in Nordirland", zahvaljujući dominaciji anglosaksonske kulture i filmske industrije, analizira relativno poznati međunacionalni sukob u Sjevernoj Irskoj. Sukob "niskog intenziteta" traje oko trideset godina, a neprekinuta spirala nasilja zadobila je u međuvremenu vlastitu dinamiku po kojoj je osveta tražila osvetu, što je odnijelo oko 3.500 života. Najprije su ukratko objašnjeni uzroci sukoba između katolika i protestanata te su detaljno navedeni svi sudionici i njihove pozicije. Potom se ukazuje na pretpostavke i izgled mirnog rješenja sukoba, koji je nemoguć bez sudjelovanja svih sukobljenih strana. Osim na razini simboličkog podjarivanja sukobljenih strana, što potiče politika identiteta koje su oblikovale sukobljene elite, provođenje nasilja traži materijalnu osnovu koju osiguravaju ilegalne paramilitarne organizacije (IRA, UDA, UVF). Ilegalne paramilitarne organizacije funkcioniraju i kao "etnički poduzetnici", zadovoljavajući i materijalne interese svojih članova, nerijetko i njihovih obitelji. Stoga Waldmann ističe da pojedine skupine mogu imati interes nastavljanja oružanog sukoba, pa je za trajan mir potrebna društvena, profesionalna i politička reintegracija navedenih "etničkih poduzetnika".

U zaključnom dijelu knjige "Nationalitätenkonflikte als Kriege des 21. Jahrhunderts und Ansätze zu ihrer Erforschung" Philipp Ther prikazuje uzroke međunacionalnih sukoba. Primijetio je da se u gotovo svim sukobima manipulira poviješću, iako se u pravilu ne radi o "starim računima", nego o "otvaranju novih". Istraživanja su također dokazala da razdoblje prelaska od diktature prema demokratskom vladavinskom poretku pogoduje izbijanju međunacionalnih sukoba. Suprotno uvriježenom mišljenju, demokracija je, dakako, konfliktna, a nestanak kontrole nad društvom olakšava formiranje ilegalnih organizacija koje potiču i provode nasilje. Autor je zaključio da studije objavljene u knjizi pokazuju da su komparativna istraživanja etnopolitičkih sukoba razvila nekoliko jednako produktivnih i međusobno nadopunjavajućih pristupa: institucionalni, u kojem se ne propituju isključivi

vo funkcije i zadaće države, nego i drugih nevladinih institucija; pristup koji u središte pozornosti stavlja čimbenike sukoba; političku analizu, koja naglasak stavlja na politički diskurs, što proizvodi nacionalističku mobilizaciju stanovništva; i, na posljetku, analizu koja naglasak daje oblicima i dinamici nasilja.

Na samom je kraju članak Petera Hägela “Methoden in Wahnsinn? – Sozialwissenschaftliche Erklärungsansätze zu Nationalitätenkonflikten”, koji donosi iznimno dobru, komentiranu selektivnu bibliografiju. Obuhvaćena su djela svih relevantnih autora, od svjetski poznatih Rogersa Brubakera, Davida L. Laitina, Holma Sundhaussena, do relativno slabije poznatih, poput Vamika D. Volkana koji se bavi psihoanalizom međunacionalnih sukoba ili pak, stručnjaka za Jugoistočnu i Istočnu Europu – Magarditsch Hatschikjan. Hägelova bibliografija pruža izvrsnu osnovu za vrlo korisnu i potrebnu raspravu o teorijama etnopolitičkih sukoba.

Komparativna analiza međunacionalnih sukoba nije pokazala samo to da ovakav tip sukoba nije isključivo obilježje Istočne Europe, nego da između nje i Zapadne Europe postoje brojne zajedničke karakteristike. Zapad, također, poput Istoka, često razumije naciju kao jedinu i vrhunsku vrijednost ne priznajući prava manjinskim etničkim zajednicama, isto tako, ni etničko (samo)razumijevanje manjina nije isključivo značajka Istoka. Na Zapadu također dominira etničko razumijevanje nacije i oštre linije razdvajanja među konfesijama. Posebne karakteristike Istočne Europe čine razlike u strukturi i snazi monopola državne vlasti, kontinuiteta vlasti i dugotrajnog opstanka imperija koji su spriječili oblikovanje modernih nacionalnih država. Pokazalo se također da na međunacionalne odnose, a samim time i na značajke međunacionalnih sukoba, na Istoku i Jugoistoku Europe snažno utječe strašno naslijeđe obaju svjetskih ratova, koje su u podjarivanju sukoba vješto iskoristili “etnički poduzetnici” da bi se statusno i materijalno uzdigli. Svjetski ratovi na Zapadu nisu ostavili ovako teške posljedice kao na Istoku, ni u pogledu ljudskih, a ni materijalnih gubitaka. Studije objavljene u knjizi dokazale su da uzrok etnopolitičkih sukoba nije u nepremostivim kulturnim razlikama, da se nije

riječ o sukobu civilizacija, nego o vještoj manipulaciji ovim razlikama od strane dijela nacionalnih elita, u svrhu izazivanja straha od gubitka statusa, teritorija ili materijalnih resursa. Vrijedi istaknuti tezu Petera Waldmanna koji smatra da je nasilje “resurs iz nužde” za kojim se posize tek kad se misli da su druga sredstva za ostvarenje interesa iscrpljena. Dakako, naglasak je na uvjerenju koje najčešće proizvode “etnički poduzetnici”. Nasilje ne izbija, dakle, spontano, nego se primjenjuje iz računa i s jasnim ciljem. Najčešće zato da bi se izazvala protureakcija i tako potaknula spirala nasilja s vlastitom teško zaustavljivom dinamikom.

Knjiga Philippa Thera i Holma Sundhaussena, pokazuje značenje teorije za komparativnu analizu etnopolitičkih sukoba. Priređivači smatraju da je bez teorija konflikta moguć isključivo deskriptivan prikaz sukoba koji ne omogućuje komparativne analize. Pokazalo se da komparativne analize međunacionalnih sukoba odlikuju dva osnovna teorijska pristupa: neoinstitucionalistički i racionalni izbor. Obje se teorije koriste i na makro i na mikrorazini analize. Više nije na djelu oštra polemika između biheviorista i strukturalista znakovita za znanstvenu zajednicu sedamdesetih godina 20. stoljeća, nego se strukture i subjekti nastoje pojmiti u kontekstu međusobnih odnosa. Strukturalistički se pristup isprepleće s analizom značajki subjekata sukoba. Propituje se zajednička igra između *structure* i *agency* unutar konteksta i to na makro i mikrorazini. Uzroci sukoba vide se u globalnim kretanjima koja mijenjaju ulogu nacionalne države, prestanku hladnog rata, ali i u strukturalnim značajkama pojedine mikrosredine. Odnos između kulture i politike također se promatra i propituje u njihovoj međusobnoj dijalektičkoj povezanosti. Smatra se da na izbijanje etnopolitičkih konflikata utječu politički, ekonomski i kulturni čimbenici, od kojih dominiraju politički. Ekonomski i kulturni čimbenici često su isključivo u funkciji razvoja straha od prikradenosti pojedine nacionalnosti, poticanog od “etničkih poduzetnika”, koji nastoje izazvati sukob.

Studije objavljene u knjizi vrijedan su doprinos istraživanjima etnopolitičkih sukoba. Autori su upozorili na glavne značajke i uz-

roke sukoba i omogućili njihovo sagledavanje u europskom komparativnom kontekstu. Osobito su vrijedne metodologijske novosti primijenjene u analizama, koje su vrlo poticajne za buduća istraživanja. Pokazalo se da je iznimno teško formirati univerzalnu teoriju etnopolitičkih sukoba, ali da bez pokušaja njezina oblikovanja, kako to s pravom ističu David D. Laitin i Rogers Brubaker, nema ni dobre komparativne analize. Tekstovi koji prikazuju etnopolitičke sukobe u jugoistočnom dijelu našeg kontinenta također su vrijedan poticaj oblikovanju, budućem razvoju hrvatske političke znanosti, prijeko potrebne, komparativne politike Jugoistočne Europe.

Tihomir Cipek

Recenzija

King, Anthony (ur.)

Leader's Personalities and Outcomes of Democratic Elections

Oxford University Press, Oxford, 2002., 232 str.

Politička publicistika i političko novinarstvo, ali i dio ozbiljne politološke i komunikološke literature, posljednjih su godina zaoкупljeni tumačenjem uzroka i posljedica navodnoga velikog vala personalizacije izbora i politike što je zapljusnuo suvremena društva potkraj 20. stoljeća. Svoje postavke promiču na tako agresivan, pojednostavnjen i naoko uvjerljiv način da se dugo činilo kako im nije moguće razložno i vjerodostojno protusloviti. Ipak, u posljednje vrijeme pojavilo se nekoliko studija koje ozbiljno dovode u pitanje, a djelomice i potpuno osporavaju, pomodne postavke o općoj, neposredovanoj i nekontingentnoj personalizaciji izbora i politike.

Ugledni britanski politolog Anthony King, jedan od utemeljitelja izbornih studija na Sveučilištu u Essexu, pokušao je osporiti te postavke empirijskim studijama o utjecaju ličnosti političkih vođa i glavnih kandidata na

rezultate američkih (1980.-2000.), francuskih (1965.-1995.) i ruskih (1996.) predsjedničkih izbora, te britanskih (1964.-2001.), njemačkih (1961.-1998.) i kanadskih (1988.-1997.) parlamentarnih izbora. Studije je napisalo osam uglednih autora na temelju brojnih empirijskih istraživanja i analiza. Uvodnu i zaključnu studiju napisao je sam King.

Svjestan svojevrsnog sukoba dviju različitih škola mišljenja u suvremenoj političkoj teoriji – one koja ističe premoć kandidatski usmjerenih izbora i politike u medijskoj eri i one koja relativizira tu premoć – A. King upozorava da se taj sukob može prevladati kontingentnom analitičkom strategijom koja nastoji utvrditi okolnosti u kojima su ličnosti i osobine glavnih kandidata važne ili čak odlučujuće za ishod nacionalnih izbora, kao i okolnosti u kojima su one manje važne, pa i nevažne, za izborne rezultate.

Hipotetički polazi od razlikovanja utjecaja ličnosti i osobina vođa na dvjema razinama: na razini odluke pojedinačnih birača (*gross level*) i na važnijoj razini općih rezultata izbora (*net level*). Na prvoj razini, utjecaj ličnosti i osobina političkih vođa bit će veći (1) ako veliki broj birača uočava velike razlike u liderskim sposobnostima kandidata, (2) ako je emocionalna povezanost birača sa strankama slaba te (3) ako birači vide tek slabe druge razloge – recimo, razlike u politikama – zbog kojih bi birali nekoga drugog vođu od onoga kojega preferiraju. Na drugoj razini, utjecaj ličnosti političkih vođa bit će veći (1) ako njihove osobine djeluju na veliki broj birača, te ako se istodobno preferencije velikoga broja birača “sliju” u korist jednoga kandidata i (2) ako drugi uvjeti u kojima se provode izbori utječu na krajnje neizvjesnu izbornu utrku i krajnje tijesan ishoda izbora, pa u tome nedistinktivnome političkom sklopu ličnosti glavnih kandidata izbijaju u prvi plan (41-42). King, drugim riječima, pretpostavlja da se o premoći ili izrazito jakom utjecaju kandidatske orijentacije među biračima može govoriti samo u uvjetima oslabljene stranačke identifikacije, bliske problemske i političke orijentacije kandidata i stranaka, te uočljive razlike u liderskim sposobnostima političkih takmaca.

Analize utjecaja ličnosti na ishod izbora u pojedinim zemljama u osnovi su potvrdile

uvodne Kingove hipoteze, čak i u primjerima koji su se činili najprjepornijim za pobijanje postavki o personalizaciji izbora.

Larry M. Bartels, koji je sustavno analizirao utjecaj ličnosti glavnih kandidata na ishode američkih predsjedničkih izbora od 1980. do 2000., dokazuje da je – nasuprot popularnoj koncepciji američke izborne politike kao politike “usmjerene na kandidate i imidž” – biračka odluka utemeljena na “temeljnijim političkim predispozicijama” na kojima se zasniva i imidž kandidata. On, drugim riječima, nije ni glavni ni neposredni uzrok biračke odluke, nego djeluje tek posredovanjem niza ostalih odrednica, uključujući i prospektivnu orijentaciju američkih birača (46 i d.). U konačnici se pokazalo da je ličnost kandidata vjerojatno neposredno utjecala na opći rezultat predsjedničkih izbora samo 2000. godine (213).

John Bartle i Ivor Crewe dospjeli su do nalaza da se biračka odluka u Velikoj Britaniji oblikuje u dugome uzročnom lancu: početnu kariku tog lanca čine socioekonomska obilježja birača koja utječu na oblikovanje stabilnih ideoloških pozicija i stranačke identifikacije, one utječu na *policy* preferencije koje uvjetuju vrednovanje stranačkog imidža i ličnosti vođa, što uzrokuje “globalno vrednovanje” o tome tko bi bio najbolji premijer (80 i d.). Na osnovi toga analitičkog obrasca, autori su utvrdili da se od jedanaest ciklusa parlamentarnih izbora od 1964. do 2001. o neposrednom utjecaju političkih vođa na opće rezultate izbora ne može govoriti čak u devet ciklusa. Osobito je važna analiza britanskih izbora 1997. i 2001. u kojima su pobijedili Blairovi. Novi laburisti i koji se uzimaju kao jedan od krunskih dokaza o predominaciji ličnosti političkih vođa na ishod izbora. Autori upozoravaju da u obama slučajevima Blair nije pobijedio “sam po sebi”, nego na temelju prethodnih političkih poteza: ideološke i organizacijske modernizacije stranke, što je urodilo stvaranjem Novih laburista 1992., dok je uspjeh 2001. bio izraz dobroga ekonomskog stanja i krize konzervativaca. Blairov je utjecaj na odluke birača bio neizravan, tj. posredovan preko učinaka njegovih uspjeha u stranci, vladi i administraciji. “Pobjednici izgledaju dobro. Gubitnici iz-

gledaju loše. No, njihova pobjeda ili poraz rijetko su povezani s njihovim izgledima” (95).

Roy Pierce također ukazuje na kontingentne okolnosti u kojima ličnosti kandidata mogu biti presudne u francuskim predsjedničkim izborima. Premda bi izbor predsjednika države u francuskome polupredsjedničkom sustavu vlasti, prema konvencionalnom gledištu, morao biti vrlo personaliziran, Pierce upozorava da se samo dva ciklusa predsjedničkih izbora mogu smatrati krajnje personaliziranim: izbor Ch. de Gaullea 1965. i, u manjoj mjeri, izbor J. Chiraca 1995. U cjelini, pak, ličnost kandidata samo je jedna od više varijabli koje utječu na ishod izbora. Na odnos prema kandidatima utječe ideološka orijentacija birača na osi lijevo-desno i stranačka identifikacija, koje presudno određuju rezultate glasovanja u drugom krugu izbora.

Frank Brettschneider i Oscar W. Gabriel izričiti su u tvrdnji da se u Njemačkoj ne može govoriti o personalizaciji izbora. Grade je na postavci da je personalizacija izbora pozitivno povezana s predsjedničkim i polupredsjedničkim sustavom vlasti, slabim strankama i slabim stranačkim sustavima, većinskim sustavima izbora i natjecanjem pojedinačnih kandidata. U Njemačkoj nema ništa od toga: ona je parlamentarna demokracija s jakim političkim strankama i vrlo strukturiranim stranačkim sustavom, te razmjernim sustavom izbora i stranačkim natjecanjem. Ta institucionalno-politička obilježja uzrok su što “personalizacija politike nije osobito važna za izbornu ponašanje u Njemačkoj” (128). Malu ulogu utjecaja ličnosti dokumentiraju time što najdugovječniji njemački kancelar, H. Kohl, “nikad nije bio osobito popularan (osim u godini ponovnoga njemačkog ujedinjenja)”, ali je vladao dulje od mnogo popularnijih L. Erharda i W. Brandta (128). Za većinu njemačkih birača odlučna je stranačka identifikacija kao dugoročna odrednica koja pojačava utjecaj kratkoročnih odrednica i proizvodi sklad između tih dviju skupina varijabli; drugim riječima, vrlo je jaka veza između stranačke identifikacije i kandidatske orijentacije. Kod birača koji se ne identificiraju sa strankama ili je ta identifikacija slaba, problemska i kandidatska orijentacija igra veću ulogu. Od tog obrasca donekle

odstupaju izborna utrka kancelarskih kandidata W. Brandta (SPD) i R. Barzela (CDU/CSU) 1972. i G. Schrödera (SPD) i H. Kohla (CDU/CSU) 1998., u kojima su jake ličnosti socijaldemokratskih kandidata odigrale veću ulogu u konačnom ishodu izbora.

Richard Johnston dolazi do nalaza da je povezanost između biračke percepcije ličnosti glavnih kandidata i glasovanja posredna i u parlamentarnim izborima u Kanadi. U toj se zemlji može govoriti o utjecaju kandidata na opći ishod parlamentarnih izbora samo 1968. godine.

Od prethodnih studija odstupa analiza ruskih predsjedničkih izbora 1996. Najprije, riječ je o analizi samo jednoga izbornog ciklusa i, potom, posrijedi je "poludemokratska država" u kojoj se opći kontekst bitno razlikuje od konsolidiranih demokracija. Timothy J. Colton navodi da u Rusiji nema razvijenih i stabilnih političkih stranaka s kojima bi se birači identificirali, da su političke institucije općenito slabe, a politike vlade nejasne i promjenjive, što pogoduje kandidatskoj orijentaciji birača, a medijsku proizvodnju osobnih imidža čine osobito konjunkturalnim poslom. No, studija ruskih izbora previše je "devijantna" da bi mogla ponuditi ozbiljnije uvide.

King zaključno konstatira kako empirijski nalazi nisu potvrdili valjanost personalističke teorije izbora, koju najagresivnije zastupaju profiteri medijske demokracije: "Moderni izbori ... vrlo su rijetko natjecanja u ljepoti ... Moderni izbori ostaju pretežno *politička* natjecanja, a političke stranke trebaju birati svoje vođe i kandidate u svjetlu te činjenice" (221).

Mirjana Kasapović

Recenzija

Gilles Kepel

Jihad – the Trail of Political Islam

The Belnap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2002., 454 str.

Islam je danas velika tema društvenih značnosti. Popularne interpretacije analiziraju današnji islam vokabularom koji je uglavnom ispunjen pojmovima kao što su nasilje, terorizam, ekstremizam, siromaštvo, muslimanska pobuna, islamski *revival* i politički islam. To nije neobično jer je islamski ekstremizam izazvao i nasilne reakcije širom svijeta. U Indiji se tako hinduska Janata Dai stranka okrenula religijskom ekstremizmu. Islamski je fundamentalizam potpomognuo i povratak židovske ultraortodoksnosti koja traži proširenje Izraela do "historijskih" granica kraljevstva kralja Davida i transformaciju Izraela u židovsku teokraciju. Mnogi su autori pokušavali definirati previranja u muslimanskim društvima koja imaju globalne razmjere još od sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Knjiga Gillesa Kepela *Jihad – the Trail of Political Islam* jedan je od najnovijih pokušaja u tom smjeru.

Polazeći od tvrdnje kako je islamizam politička ideologija sa svrhom uspostave islamske države i pravednoga socijalnog poretka temeljenoga na islamskom učenju, Kepel u prvom dijelu knjige (*Expansion*) govori o razdoblju i uzrocima nastanka političkog islama, njegovim ideološkim pretpostavkama i razvitku u masovni politički pokret. Drugi je dio (*Decline*) posvetio razdoblju od 1990. godine do danas.

Postoje tri etape u razvoju islamističkog pokreta. Prvu, od 1970. do 1979. godine, naziva formativnom etapom. U arapskom svijetu rujana 1970. godine označava Naserovu smrt i građanski rat u Jordanu. Ti su događaji obilježili kraj ideje arapskog nacionalizma i otvorili prostor za alternativne ideologije. Drugi važan datum, 1. veljače 1979. označava dan kad se Ruhollah Homeini odlučio vratiti u Iran iz egzila u Parizu.

Drugu etapu, od 1979. do 1989. godine karakterizira ekspanzija radikalnog Islama širom islamskog svijeta. Istodobno, došle su do izražaja temeljne kontradikcije unutar samoga pokreta. To se, prema Kepelu, očitovalo kroz rivalstvo Islamske Republike Irana i Saudijske Arabije za vodstvo u pokretu.

Korijene suvremenog islamizma autor nalazi u suprotstavljanju nacionalističkim pokretima među muslimanskim narodima koji su do sredine 20. stoljeća podijelili povijesni islam-

ski prostor na zajednice s različitim političkih ciljevima. Nacionalisti su ovladali sredstvima masovne komunikacije i stavili ih u službu ideala kao što su sloboda i jednakost, preuzetim iz europskog prosvjetiteljstva. Nacionalistički muslimanski intelektualci bili su obrazovani uglavnom u školama europskog tipa, no, kolonijalne su im uprave onemogućivale pristup srednjim i višim upravnim funkcijama. Kolonijalni su upravitelji koristili službeni jezik svojih matičnih zemalja pa je ključni cilj nacionalističke borbe za političku neovisnost bio uspostava lokalnoga jezičnog idioma kao službenoga nacionalnog jezika. Nove su se elite tako počele koristiti jezikom za izražavanje vrijednosti nacije, države i moderniteta. Nakon osamostaljenja, cenzura novih država transformirala je pisanu riječ u oružje propagande kojom su autoritarni vladari kontrolirali društva.

Protiv takve interpretacije ustali su izvorni islamistički teoretičari Sayyid Qutb, Mawlan Mawdudi i Ruhollah Homeini. Njihovi su tekstovi odbacili nacionalističke vrijednosti i oživilo Islam kao jedinstveni kulturalni, socijalni i politički standard za ponašanje muslimana. Qutb i sljedbenici odbacili su povijest muslimanskih država nakon stjecanja neovisnosti, karakterizirajući ih kao džahiliju, (ignoranciju ili barbarstvo, riječ kojom Kur'an opisuje stanje Arapa prije objave Islama). U svojim djelima Qutb je pozivao novu *Kur'ansku generaciju* da na ruševinama nacionalizma izgradi zajednicu vjernika, *Ummu*, kao što su Muhammed A. S. i njegov naraštaj učinili na ruševinama arapskoga paganstva.

Qutbove su ideje znatno utjecale na islamistički pokret, primjerice na *Muslimansku braću*, egipatsku islamističku organizaciju koja je djelovala pod sloganom *Kur'an je naš ustav*. Za njih je Islam bio potpun i totalan sustav i nije bilo potrebe prihvaćati europske vrijednosti kao osnovu socijalnog poretka. Sve je definirano u Kur'anu čiji su moralni principi, tvrdila su *Muslimanska braća*, univerzalni. Ovu doktrinu dijeli čitav islamistički pokret, bez obzira na stavove o drugim pitanjima. Svi se slažu s time kako je rješenje političkih problema s kojima su se suočili muslimani upravo u stvaranju islamske države koja će implementirati šerijatski zakon, kao što su u prošlosti činili kalifi.

Kad se modernizacija muslimanskih društava drži procesom društvene diferencijacije u kojem su se tradicionalna muslimanska društva transformirala u nacije – države, reformističke pokrete, čiji je suvremeni islamizam posljednji izdanak, često tumačimo kao antimodernizacijske i antisekularizacijske. Ipak, povjesničar Ira M. Lapidus u knjizi *A History of Islamic Societies* tumači ih, u osnovi, kao prilagodbu sekularizaciji muslimanskih društava i kreativnu adaptaciju razvitku kompleksnijeg i visoko integriranog tipa društvenog sustava.

Kepela je, na tragu društvene diferencijacije, u osnovi zanimalo kako su islamistički pokreti uspjeli mobilizirati različite socijalne skupine s različitim socijalnim programima, te njihova sposobnost da objedine te različite komponente u jedan pokret za osvajanje vlasti. Islamističke skupine sposobne su pokrenuti nasilje, čak i djelomičnu islamizaciju društva, no neće moći osvojiti vlast ako ne budu mogli ujediniti različite socijalne skupine.

Kao ključne socijalne skupine, Kepel je definirao mladu urbanu sirotinju, naraštaj stvoren u poslijeratnom demografskom bumu. Tako je sedamdesetih godina 20. stoljeća u pojedinim zemljama Bliskog istoka i Sjeverne Afrike 70 – 75% populacije bilo mlađe od 25 godina. Ovaj je naraštaj masovno opismenjen te se dogodio masovni egzodus sa sela u grad jer ih selo više nije moglo prehranjivati. Zbog novostečene pismenosti, ljudi nisu trebali vjerske autoritete za tumačenje religijskih tekstova. Zbog pismenosti su narasla i njihova očekivanja koje društvo nije bilo u stanju ispuniti. Relativno deprivirani i socijalno frustrirani, počeli su optuživati vladajuće elite za neispunjena obećanja i tražiti alternativu. Druga socijalna skupina važna za islamistički pokret jest pobožna srednja klasa. Potomci trgovaca s bazara i mladi profesionalci koji su bogatstvo stekli u zemljama izvoznicama nafte bili su isključeni iz podjele političke, pa i ekonomske moći, i osjećali su se eksploatiranima od vladajućih elita svojih zemalja. Treću skupinu čine islamistički intelektualci koje Kepel naziva militantnim ideolozima što su izručili diskurs političke mobilizacije prvim dvama skupinama.

Tako je, primjerice, iranska revolucija u početku imala sekularni karakter. No, šah je slomio mobilizacijske kapacitete sekularnih pokreta. Homeini je, pak, uspio proširiti bazu svojih sljedbenika, okupivši, uz kler, siromašne i trgovce s bazara, čak i sekularističku inteligenciju koja je smatrala kako će on dobro poslužiti kao oruđe u micanju šaha, a potom se povući u meditaciju i njima prepustiti vlast.

Vrhuncem islamističkog pokreta Kepel smatra 1989. godinu. Te je godine došlo do pobjede u afganistanskom džihadu, koji će otvoriti put nastanku novih islamskih država u središnjoj Aziji u poslijesovjetskoj eri. To je i godina afere Rushdie i sukoba oko nošenja vela u Francuskoj. Iste je godine u Alžiru osnovan FIS (*Front Islamique du Salut*), Hasan Turabi osvojio je vlast u Sudanu, Kašmir je postao "vrućom točkom", a u Palestini je tijekom prve intifade Hamas počeo ugrožavati prethodno neupitno vodstvo PLO-a.

Početak treće etape koja traje do danas, Kepel smješta u 1990. godinu kad je Saddam Husein napao Kuvajt i time pokrenuo Zaljevski rat. Iračka agresija i svjetska reakcija na nju prisilila je svaku arapsku naciju da se opredijeli u skladu s nacionalnim interesima, zanemarujući ideale panarabizma i islamskog jedinstva. Islamistički se pokret, također, rascijepio. Dok se pobožna srednja klasa priklonila saudijskom cilju, urbana sirotinja i aktivisti, poneseni uspjehom afganistanskog džihada, vidjeli su priliku za izvoz islamske revolucije u Alžir, Egipat, Tursku, Bosnu, Čečeniju, Kašmir i drugdje.

Devedesetih se godina islamistički džihad aktivirao širom globusa s različitim uspjehom. Vladajući režimi uspjeli su suzbiti islamističke tendencije, ili nasiljem kao u Alžiru, kombinacijom nasilja i inkorporiranja dijelova islamističkog pokreta, kao u Turskoj i Egiptu, ili društvenim odbacivanjem islamizacije, kao u Bosni. Tamo gdje su islamisti osvojili vlast, kao u Afganistanu i Sudanu, u praksi su pokazali da nisu sposobni odgovoriti na zahtjeve moderne državne uprave te je, umjesto stvaranja države socijalne pravde, došlo do propasti države.

Respektirajući njegovu spektakularnost, Kepel suvremeni islamistički terorizam tumači kao labuđi pjev pokreta. Bez obzira na atrak-

tivnost i destruktivnost, takvi činovi ne uspijevaju postići vezu s populacijom, a kamoli pokrenuti sanjani masovni revolt u muslimanskim društvima.

Kepelova je knjiga vrlo dobra studija suvremenih političkih kretanja u muslimanskim društvima. Autor je uočio kako korijeni suvremenog islamizma nisu u fanatičnosti religije, antimodernizmu ili antisekularizmu, nego je islam poslužio kao mobilizacijsko sredstvo socijalno depriviranih skupina. U jednostranačkim republikanskim, kao i u monarhijskim režimima, islam je poslužio kao ideja u borbi za raspodjelu društvene moći i socijalnu pravdu. Ovdje se možemo pozvati na Parsonsa koji tumači proces diferencijacije i adaptivne nadgradnje i kroz povećanje adaptivne sposobnosti. Ovaj tip sposobnosti pretpostavlja potrebu angažiranja društvenih resursa neovisno o askriptivnim kriterijima, što znači proces inkluzije prethodno isključenih društvenih skupina u puno članstvo društvene zajednice.

Knjiga *Jihad: The Trail of Political Islam* potvrđuje ove Parsonsove teze. Kepel nam je zorno prikazao suvremeni islamizam kao sredstvo kojim su socijalno isključene društvene skupine tražile način punopravnog uključenja u društvenu zajednicu te različite strategije kojima su pribjegavale, kao i ishode njihova djelovanja. Ova argumentirana i informativna studija jednog od najzanimljivijih suvremenih fenomena ujedno je i dobro napisano štivo preporučljivo čitateljima zainteresiranim za bolje razumijevanje aktualnih procesa u muslimanskim društvima.

Tarik Kulenović

Prikaz

John Coakley, John Trent (ur.)

Handbook of the International Political Science Association

International Political Science Association, Dublin, 2000., 305 str.

Kako se početak novoga tisućljeća poklopio s pedesetogodišnjicom postojanja IPSA-e, nije moglo biti boljeg trenutka za inventuru samog udruženja i političke znanosti kao discipline. U tu je svrhu vodstvo IPSA-e, osim drugih aktivnosti, izdalo *Handbook of the International Political Science Association*. *Priručnik* IPSA-e ponajprije treba pomoći njenim sadašnjim članovima i aktivistima, ali i potaknuti učlanjivanje novih nacionalnih udruženja za političku znanost te individualnih članova.

Ova razmjerno opsežna publikacija daje široki pregled aktivnosti udruženja pa se tako četiri poglavlja odnose na samu IPSA-u kao organizaciju: članstvo i upravna struktura (drugo poglavlje), akademske aktivnosti (treće poglavlje), statut i proceduralna pravila (četvrto poglavlje), mrežu njezinih istraživačkih odbora (peto poglavlje). Preostala su četiri poglavlja više taksativne naravi, pa tako šesto poglavlje donosi popis nacionalnih politoloških udruga s općim informacijama. Sedmo poglavlje daje popis IPSA-inih pridruženih članica te sveučilišnih odsjeka za političku znanost u svijetu. Popis individualnih članova udruženja u osmom je poglavlju. Posljednje poglavlje donosi popis najutjecajnijih časopisa u političkoj znanosti koji se temelji na informacijama iz publikacije *International Political Science Abstracts*.

Nacionalna udruženja za političku znanost Kanade, Francuske, Indije i SAD-a, bila su 1949. godine prvi članovi IPSA-e pod pokroviteljstvom UNESCO-a. Pravno joj je sjedište u *Fondation Nationale des Sciences Politiques* u Parizu. Njezina je namjena promicanje političke znanosti na temelju suradnje znanstvenika iz različitih dijelova svijeta; organizacija

svjetskih kongresa i drugih akademskih aktivnosti; pružanje dokumentacijskih i referencijalnih usluga; širenje informacija o političkoj znanosti te promicanje međunarodno planiranih istraživanja.

Danas IPSA ima više od 40 kolektivnih članica (nacionalnih i regionalnih udruženja političkih znanosti), približno 100 pridruženih članica (odsjeci za političku znanost i druge ustanove koje se bave politologijom) te više od 1.200 individualnih članova. Također ima i savjetodavni status u Ekonomskom i socijalnom vijeću UN-a i u UNESCO-u te je članica Međunarodnoga vijeća društvenih znanosti i Međunarodnog odbora za informacije i dokumentaciju društvenih znanosti.

IPSA se sastoji od četiriju dijelova: vrhovnog tijela odlučivanja – Vijeća; tijela zaduženog za upravljanje poslovima između sastanaka vijeća – Izvršnog odbora; osnovnih jedinica – članova i tijela nadležnog za obavljanje svakodnevnih djelatnosti – Tajništva.

Ubrzo nakon osnivanja samog udruženja 1950. godine utemeljeno je i Vijeće IPSA-e. Ono se otad sastaje na svjetskim kongresima IPSA-e, od kojih je posljednji održan u Durbanu u Južnoafričkoj Republici. Vijeće određuje politiku udruženja, troškove, obavlja reviziju financijskog stanja te bira predsjednika udruženja i Izvršnog odbora, koji upravljaju IPSA-inim poslovima. Kad je riječ o članstvu u Vijeću, ono se sastoji od dviju vrsta predstavnika. Najveća skupina su predstavnici koje su odredili kolektivni članovi udruženja (nacionalna i regionalna politološka udruženja), od kojih svi imaju pravo na jednog do tri člana. Druga su skupina pojedinačni članovi koje je predložio predsjednik, a odobrio Izvršni odbor. Njih ne smije biti više od 30% predstavnika kolektivnih članica. Predsjednika se bira među članovima samoga Vijeća, a nakon kraja mandata on služi još jedan mandat kao član Izvršnog odbora. Sadašnji je predsjednik Dalchoong Kim iz Koreje.

Predsjednik također predsjedava sastancima Izvršnog odbora koji prema statutu zahtijeva najmanje dvanaest, a najviše osamnaest članova, uključujući predsjednika i bivšeg predsjednika koji su članovi *ex officio*. Glavna je dužnost Izvršnog odbora provedba programa i

usmjerivanje djelovanja udruženja u razdoblju između zasjedanja Vijeća. Sastanci odbora obično su tako organizirani da se podudaraju s nekim akademskim događajem (primjerice s konvencijom nekoga nacionalnog udruženja ili okruglim stolom o nekom pitanju). Velik dio posla u Odboru rade pododbori koje imenuje Odbor i kojemu su oni odgovorni. Pet je stalnih pododborna: Odbor za organizaciju i postupak; Odbor za program kongresa; Odbor za istraživanje i obuku; Odbor za nagrade i Odbor za status žena i raznolikost sudjelovanja.

Tri su kategorije članstva u IPSA-i: pojedinačno, pridruženo i kolektivno. Individualno je članstvo otvoreno osobama koje se profesionalno bave političkom znanosti ili onima čije bi članstvo bilo od općeg interesa za političku znanost. Pridruženo članstvo dostupno je svim međunarodnim ili nacionalnim udruženjima, organizacijama, društvima ili ustanovama čiji su ciljevi sukladni IPSA-inim i srodnim područjima djelovanja. Kolektivno članstvo u IPSA-i otvoreno je za nacionalna i regionalna udruženja za koje Izvršni odbor smatra da predstavljaju političku znanost u svojim državama ili regijama; samo se u iznimnim slučajevima može učlaniti više od jedne kolektivne članice po zemlji. Kad je riječ o sastavu individualnih članova, 62% ih dolazi iz Europe i Sjeverne Amerike; gotovo 80% su muškarci, a očit je trend regrutiranja starijih znanstvenika, s obzirom na to da je prosječna dob članova 52 godine (varira od 22 do 98 godina starosti).

Tajništvo ima samo jednog stalno zaposlenog djelatnika i nekoliko honorarnih zaposlenika što je, s obzirom na opseg njegovih rutinskih djelatnosti, iznimno malo.

Kad je riječ o znanstvenoj djelatnosti IPSA-e, četiri su glavna područja na kojima je udruženje aktivno: izdavaštvo, svjetski kongresi, izravno sponzorirane interkongresne aktivnosti i rad istraživačkih odbora. IPSA tako izdaje tri glavne publikacije: *International Political Science Abstracts* (od 1950. godine izlazi šest puta godišnje, s gotovo 1.000 časopisa i 7.500 članaka na godinu i od 1995. dostupan je i u CD-izdanju); *International Political Science Review* (od 1980. izlazi kvartalno kao prestižan međunarodni časopis čiji utjecaj

na struku stalno raste); *Advances in Political Science: An International Series* – serija u kojoj je već objavljeno nekoliko knjiga koje bi, prema mišljenju Izvršnog odbora, mogle pridonijeti napretku političke znanosti. Namjera je ove serije promicanje objavljivanja rigoroznih znanstvenih istraživanja IPSA-inih članica i pridruženih članova. U razdoblju dosad nevidenog širenja političke znanosti, ta je serija osmišljena tako da privuče autore kao što su Klaus von Beyme, Frank P. Harvey ili Ben Mor.

Osim izdavaštva, IPSA svake tri godine organizira svjetski kongres. To veliko znanstveno događanje najčešće privuče otprilike dvije tisuće sudionika, a sastoji se od četiriju glavnih dijelova: izlaganja posvećenog glavnoj temi kongresa; izlaganja što ih organiziraju istraživački odbori; posebna predavanja koja organiziraju individualni članovi, a koje je potvrdio programski odbor, te druga predavanja (primjerice regionalna dimenzija nekog pitanja) koja je odobrio predsjedavajući. Dakle, uz nekoliko plenarnih izlaganja, obično se održi i po nekoliko stotina izlaganja druge vrste.

Između kongresa IPSA organizira različite aktivnosti. To su okrugli stolovi na kojima sudjeluju male skupine istraživača kako bi prenijeli i usporedili rezultate svojih istraživanja u specifičnim poddisciplinskim područjima, te da bi se osvrnuli na pionirska područja istraživanja ili pokušali razviti nova područja političke znanosti. Kasnih osamdesetih godina 20. stoljeća razvijena je nova inicijativa, pod imenom “putujuća radionica”, danas poznata kao simpozij IPSA-e, najčešće regionalno definiran, na kojem odabrani izlagači predstavljaju stručnu temu nestručnjacima. Svrha je simpozija internacionalizacija pristupa u izučavanju politike, omogućivanje uvida znanstvenicima jedne zemlje ili regije u teorije, metodologiju i spoznaje znanstvenika drugih regija, te doprinos razvoju discipline.

Priručnik se osvrće i na statutarne i proceduralne dokumente podijeljene u tri kategorije: (1) formalni skup osnovnih dokumenata koje je odobrilo Vijeće IPSA-e – statut (prihvaćen 1949. i osam puta dopunjavao), proceduralna pravila na sastancima Vijeća i struktura članarine za kolektivne članove; (2) proceduralna pravila koja je tijekom godina donio Izvršni

odbor kako bi regulirao aspekte vlastitog djelovanja; (3) pravila i procedure koje slijedi Tajništvo ili tijela kao što je lokalni odbor koji organizira kongres – takva pravila najčešće donose zadužena tijela, pa nisu obuhvaćena ovim pregledom.

Jedan od važnijih aspekata IPSA-inog djelovanja jesu tzv. istraživački odbori. Svi su oni međunarodni i trenutačno ih je 49. Njihovim poslovima upravljaju izvršni odbori sastavljeni od članova IPSA-e. Od svakog se istraživačkog odbora očekuje da organizira barem jedan okrugli stol između kongresa, a mogu imati dva izlaganja na svjetskom kongresu. IPSA nadgleda aktivnosti ovih tijela preko svog Odbora za istraživanje i obrazovanje. Istraživački se odbori bave čitavim nizom tema, od analize pojmova, preko ujedinjenja Europe do promjene globalne klime, pa svaki politolog može naći barem jedan odbor u čijem bi radu rado sudjelovao. Članstvo je otvoreno svim individualnim članovima IPSA-e te svim članovima nacionalnih udruženja koji su kolektivni članovi.

Hrvatsko politološko društvo je IPSA-in član od 1992. godine, a u *Priručniku* se mogu naći osnovni podatci o njegovu djelovanju, izdavačkoj aktivnosti te kontakt informacije. Isto vrijedi i za Fakultet političkih znanosti, a spomenuti su i časopisi *Politička misao* te *Revija za sociologiju* kao dio *International Political Science Abstracts*.

Konačno, *Priručnik* donosi i podatke o web-stranicama IPSA-e – <http://www.ipsa-aisp.org/> – koje pokrivaju informacije o članstvu (uključujući i online sustav prijave za članstvo koji omogućuje članovima koji posjeduju kreditnu karticu da ispune pristupnicu i postanu članovima IPSA-e), statut i druge proceduralne dokumente, poveznice na nacionalna udruženja, istraživačke odbore, druga pitanja izravno povezana s IPSA-om, uključujući njezina izdanja te poveznice na druge izvore političke znanosti. Sve ovo treba pomoći rastu udruženja jer, kako u predgovoru kaže Theodore J. Lowi, prijašnji predsjednik IPSA-e, “rast nije cilj samo poslovnih organizacija. Međutim, za IPSA-u, rast nije konačni cilj niti mjerilo uspjeha. Naš je rast važan zato što prisutnost političke znanosti znači prisutnost barem jedne interesne skupine s organizi-

ranim, sebičnim interesom za slobodu mišljenja, propitivanja i kritike”.

Ivona Menduš

Prikaz

Thomas Meyer

Transformacija političkog

Politička kultura, Zagreb, 2003., 263 str.

Thomas Meyer jedan je od malobrojnih znanstvenika čije djelovanje nije isključivo vezano uz akademske, sveučilišne krugove. Kao dugogodišnji član SPD-a sudjelovao je u radu brojnih komisija u sklopu stranačkih reformi u drugoj polovini osamdesetih, te je trenutačno potpredsjednik programskoga vijeća SPD-a. Također je akademski direktor Političke akademije SPD-ove Zaklade Friedrich Ebert i predstojnik Studija političkih znanosti na Sveučilištu u Dortmundu. U posljednjih deset godina objavio je sedam knjiga (sa znanstvenog područja političke kulture i političke komunikacije, odnosa države i civilnoga društva te komparativne socijalne demokracije) od kojih su 2003. godine u Hrvatskoj objavljene čak dvije: *Transformacija političkog*, te *Mediokracija, medijska kolonizacija politike*.

Transformacija političkog rezultat je Meyerovih teorijskih i praktičnih uvida u politiku. On, stoga, na problem propadanja političkoga kao prakse sudjelovanja u javnom životu drukčije odgovara nego kod nas mnogo poznatiji teoretičar Ulrich Beck. Meyer definira političko pozivajući se na Hannah Arendt i Carla Schmitta. U središnjem dijelu knjige (cjeline II–V.) iznosi dijagnozu propadanja političkoga, a u dvjema zaključnim cjelinama utvrđuje raspon sadržaja i nacrt konkretnih smjernica transformacije političkoga kako bi ono ponovno zadobilo središnje mjesto u životu građana. Prijevod Kirila Miladinova opremljen je i posebnim predgovorom hrvatskom izdanju u kojem Meyer analizira dodatne

probleme tranzicijskih zemalja u tom procesu, oživljavanje etnonacionalizma, deficite demokratizacije i podbačaj socijalnih i ekonomskih očekivanja.

Kako sam prethodno spomenuo, Meyer konstruira pojam političkoga iz dijametralno suprotnih, ali nadopunjujućih teorija Hannah Arendt i Carla Schmitta. Tako navodi kako Arendt, pozivajući se na duh antičkog polisa, ispravno uviđa moment u kojem su se donosile odluke, ali takva "politika koja se iscrpljuje u činu sporazumijevanja bez prinude (...) ne uspijeva osigurati pretpostavke svoga vlastitog opstanka (...) u slučaju neuspjeha pokušaja sporazumijevanja" (str. 31). Schmittov pojam političkoga kao isključivo čina prinude samorastvara se, pak, u pukoj sili ukidanjem vlastite pretpostavke, razlike prijatelj – neprijatelj. Iako je antički pojam političkoga danas neprikladan zbog određenog isključivanja iz procesa obnašanja vlasti, njegova praksa sporazumijevanja, građanske vrline, sudjelovanje i odlučivanje čine kružni tok života političkoga što vrijedi i danas.

U drugom dijelu koji je Meyer nazvao "Gubitak formativne političke moći" opisuju se rastakanje političke suverenosti nacionalne države. Ona se prema van rastvara "djelatnim jedinstvom jednoga svjetskog društva" (44), dok se na unutrašnjem planu državna moć rasprišuje na sve samostalnije funkcijske sustave čija logika funkcioniranja izmiče mogućnosti kontrole i nadzora od strane političkog sustava. Taj proces posljedično proizvodi ireverzibilne posljedice na društvo u cjelini, osobito ekološke. U najboljem slučaju, država biva reducirana na ulogu moderatora, nerijetko i samo jednog od sudionika u međudjelovanju društvenih čimbenika iznutra i izvana, tako da na scenu stupa "automaton, samohod onoga politički neraspoloživoga" (49), koji političku zbilju potiskuje u kolektivni zaborav samozavaravanja fiksiranjem na sadašnjost.

Treći dio "Preobrazba građanske vrline" počinje utemeljivanjem solidarnosti, umjesto prijašnje običajnosti, kao središnje vrline postizanja zajedničkih ciljeva "... slobodnom voljom racionalnih pojedinaca s određenim drugim u određenom mjestu" (64). Iako je prepuštena autonomnom izboru pojedinaca, da bi opstala u današnjem društvu, morala bi se

normativno utemeljiti, jer samo društvo povezano vezivom solidarnosti sposobno je prakticirati rasudnu snagu i građansku hrabrost u punom značenju tih pojmova. No, prijetnja dolazi od dubinske zasićenosti politikom uvjetovane jazom između profesionalizirane političke klase i građana bez vlastitoga političkog iskustva. Ona se u društvu premošćuje simboličkom politikom "terora intimnosti", gdje se za sud o političkom događanju postavlja kriteriji privatnoga. Ta "trajna kriza reprezentacije" uskraćivanjem socijalnog priznanja od strane političkih institucija perpetuira povlačenje i onoga preostalog politički aktivnog dijela društva na prisne mikropolitčke oblike poput različitih udruga civilnog društva, a u krajnjoj konzekvenciji dovodi do apatije, nasilja i ostalih oblika manifestacije deciviliziranja i rastakanja društva.

Četvrti dio, "Propadanje životne centralnosti političkog" govori o prirodni djelovanju profesionalizirane klase političara čije novačenje započinje često odmah poslije završenog fakulteta, što za posljedicu ima gubitak neposrednog iskustva u društvenim svjetovima rada. Političari postaju stručnjacima za razvijanje profesionalne komunikacije s ciljem priskrbljivanja kratkoročne legitimacije u društvu koje "vlastitu političku odgovornost manirom klijenta (...) delegira na političku klasu od koje se zahtijeva i ono što bi svatko mogao sam" (108). Zbog primarne težnje za zadržavanjem statusa i prihoda u uvjetima vrlo ograničenih mogućnosti odlučivanja, uzrokovanim erozijom suverenosti, politička klasa teško može biti izvor racionalnoga problemskog djelovanja, što stvara "političku zamku racionalnosti" (107). Te okolnosti kultiviraju tri tipa političara: svjesne idealiste u bazi stranaka i u različitim udrugama, te podvojene realiste i političke cinike u centrima moći.

Peti dio "Žrtvovanje političkog prostora" razlaže moderne komunikacijske procese praznjenja javnog prostora. Estetizacija politike zlouporabljuje čovjekovu antropološku osobinu instinktivne fascinacije vizualnim, osobito putem televizije gdje se kritički diskurs potiskuje miješanjem jezika i slike u "ikoničke znakove" (127). Taj sustav svojom nekontekstualnošću i neposredovanošću stvara pri- vid istovjetnosti televizijskog tumačenja doga-

danja i njihove stvarne unutarnje naravi, tj. “esencijalistički pogrešan zaključak” (128). Tako se zabavnim prividom političkih zbivanja potiskuju i prikrivaju stvarna djelovanja i stvarni centri moći, proizvodeći u društvu traženu iluziju nazočenja u samim središtima odlučivanja uz istodobno isključivanje potrebe za sudjelovanjem. Političari se u pribavljanju legitimacije prilagođuju tim internim pravilima medija tako da racionalnu retoriku zamjenjuju sugestivnošću i “prvim licem jednine” koje teži postizanju osjećajnog zajedništva s biračima. U strukturi društva istodobno se zbiva proces socijalno-estetičkog raščlanjivanja, gdje se oblikovanje osobnog identiteta, ideološki ispražnjeno još od kraja šezdesetih, zasniva na konzumerizmu. Ono potrošnjom specifičnih artikala (najčešće kulturnih, poput odjeće ili glazbe) smješta pojedince u skupine određene, ponajprije, isključujućim estetičkim razlikama u odnosu na druge, što prostor sporazumijevanja ispunjava komunikacijskim mukom. Na pogrešne pokušaje prevladavanja te otuđenosti, osobito u istočnoeuropskim zemljama, nakalempljuje se nacionalistički fundamentalizam koji guši svaki dijalog.

Šesti dio “Sadržaji političkog” donosi stvarni raspon političkoga danas. Utopija kao vjera u poredak ljudske emancipacije pokazuje se kao krajnja “emancipacija od političkog” (182) jer ga rastvara u težnji da ukloni uzroke sukoba. A upravo se u interakciji oblikuju samopouzdanje i samopoštovanje, antropološki preduvjeti za uzajamno priznanje sudionika javnih diskursa, što je *conditio sine qua non* zaživljavanja političkoga. Nasuprot etatističkom sužavanju političkoga u teorijama Hannah Arendt i Jurgena Habermasa, prema Meyeru se ono nalazi posvuda gdje je djelatan “... put sporazumijevanja, koji vodi obvezujućem uređivanju na osnovi suglasnosti” (205). Takav se moderni pojam političkoga oslobađa granica u trima dimenzijama: jednakopravnosti političkog sudjelovanja građana (globalnim političkim društvom, kakvo može biti Europska unija na razini Europe), stalnom širenju političkoga kao materije odlučivanja (zbog zadržavanja građanske jednakosti), te razočaranju privatističke svijesti građana koja oblikuje

shvaćanje da su kao klijenti istodobno i kraljevi politike.

Posljednji dio knjige, “Šanse političkog” Meyerova je preporuka djelovanja akterima politike kako bi političko ponovno zaživjelo. Tu su najvažnije političke stranke, koje svoju neukidivu funkciju mosta između države i društva mogu još ispunjavati samo ako se otvore utjecajima iz društva, pokrenu inicijaciju različitih aktivnosti iz djelokruga civilnog društva, razviju unutarstranačku komunikaciju, te organiziraju tematske koalicije od slučaja do slučaja. Prekinuta veza između države i društva može se nanovo uspostaviti samo njihovim skladnim suživotom gdje bi politički sustav putem morala i prava vršio integracijski nadzor nad funkcijski autonomnim podsistemima i posredovao u javnost njihova intimna znanja, probleme i sukobe. Zato treba “ojačati” državu podupiranjem udruga civilnog društva i regionalnim političkim integracijama poput EU-a. A građanske vrline solidarnosti i rasudne snage, kao temeljne pretpostavke života političkoga, mogu biti iznova uspostavljene samo otvaranjem političkog sustava građanima, jasnim definiranjem koncepcija općeg dobra, stvaranjem socijalnih mjesta neposrednih političkih iskustava te razvijanjem osjetljivosti za filtraciju medijskog utjecaja, “medijske kompetencije suđenja”. Zaključno, transformacija političkoga u modernom društvu nastupa tako da “ono političko postaje regulativnim principom politike” (247), što, umjesto trajnoga političkog angažmana, zamjenjuje sposobnost za interveniranje koja umije rasuditi u kojem trenutku, u kojim prilikama i na kojim se mjestima uključiti u politička zbivanja.

Knjiga *Transformacija političkog* pregledno je i vjerodostojno obuhvatila pojam i moguće puteve ponovnog zaživljavanja političkoga tako da općenitih zamjerki nema. Međutim, iako je sam autor razumije “... kao pokušaj realističnog opisa koji, međutim, svoj praktički optimizam još ne zamata u neku predbrohotnu analizu”, teško se na trenutke oteti dojmu uzaludnog vapaja za nepovratnim gubitkom političkoga (npr. poglavlje “Društvena politika”). To je gotovo i jedina zamjerka, uz ponekad preidealističko prikazivanje određenih povijesnih fenomena (npr. žal za ideološkim socijalnomoralnim miljeima koji su se ra-

spršili sedamdesetih godina prošloga stoljeća), ili izdavačevo izostavljanje bilješke o autoru. Pisana iz kuta istodobno teorijski oštroomnoga, ali i politički djelatnoga motritelja, knjiga je pogodna i, štoviše, nasušno potrebna širem čitateljstvu poradi osvještavanja jedne od središnjih tema života svakog pojedinca, naime, nužnosti sporazumijevanja oko zajedničkoga, od čega su, valjda, izuzeti samo likovi poput Robinsona Crusoea.

Stevo Đurašković

Recenzija

Leo Strauss

Progoni i umijeće pisanja

Disput, Zagreb, 2003., 198 str.

Svako ozbiljnije čitanje klasičnih filozofskih tekstova ne može zanemariti Lea Straussa (1899.-1973.), njemačko-američkoga političkog filozofa i povjesničara političkog mišljenja. Strauss potječe iz njemačke ortodoksne židovske obitelji. Studirao je u Marburgu, Hamburgu i Friburg-im-Brisgau, gdje je slušao Husserlova i Heideggerova predavanja. Na Akademiji za židovska istraživanja u Berlinu djeluje od 1925. do 1932. kad odlazi u Francusku, potom i u Veliku Britaniju. Od 1938. radi u SAD-u, gdje predaje na New York School for Social Research, a 1949. prelazi na Sveučilište u Chicagu gdje djeluje do umirovljenja. Napisao je petnaestak knjiga i osamdesetak članaka, među kojima treba istaknuti *Spinozinu kritiku religije* (1930.), *Hobbesovu političku filozofiju* (1936.), *O tiraniji* (1948.), *Progoni i umijeće pisanja* (kao članak 1941., a 1952. kao knjiga), *Prirodno pravo i povijest* (1953.) te *Misli o Machiavelliju* (1958.). Kako Straussovi radovi gotovo da nisu prevedeni na hrvatski jezik, objavljivanje *Progona i umijeća pisanja* svakako je ugodno iznenađenje. Knjigu je priredio Dragutin Lalović, a objavila izdavačka kuća Disput u okviru biblioteke dobro odabrana imena. Biblioteka se, naime, zove *Čari političkog*.

Progoni i umijeće pisanja su, bez sumnje, jedno od njegovih najutjecajnijih djela. Mogli bismo reći da se Strauss u *Progonima* ... bavi specifičnom metodom ili načinom na koji su pisali "progonjeni" filozofi te da nudi načine, na temelju kojih bismo mogli razlučiti njihova autentična stajališta od onih koja su ustupci prevladavajućem mišljenju njihova vremena. No, time bismo rekli i više nego se na prvi pogled čini. Shadia Drury u svoj knjizi *The Political Ideas of Leo Strauss* iz 1988. godine upozorava da je sama metoda pisanja usko povezana sa sadržajem, tj. mišljenjem koje se na taj način iznosi. Preciznije, filozofi koji pribjegavaju tehnici pisanja "između redaka" polaze od uvida o neizbježnom i nerješivom sukobu između filozofije i društva; neizbježnom jer filozofija predstavlja beskompromisnu potragu za istinom, a istina ugrožava društvo, budući da se svako društvo temelji na "plemenitim lažima", religijskim ili etičkim vrednotama koje većina njegovih pripadnika prihvata. Proturječiti tim *istinama* bilo bi opasno ne samo za filozofa, nego i za opstanak samoga društva. Zato treba razlikovati autorov egzoteričan i ezoteričan nauk; prvi sadržava stajališta koja se uglavnom ne razlikuju od općeprihvaćenih i predstavlja svojevrsan "oklop" (str. 17) koji služi kako za njegovu, tako i za zaštitu samoga društva. Taj aspekt filozofije Strauss naziva *političkom filozofijom*; "U tom je obliku filozofija postala vidljiva političkoj zajednici. To je bio politički aspekt filozofije. To je bila *politička* filozofija" (17). Unutar toga *oklopa* filozof iznosi istinu, odnosno svoje ezoterično naučavanje. Kako bi spriječio da baš svatko uoči istinu, on se služi mnogobrojnim sredstvima koja granicu između egzoteričnoga i ezoteričnoga nauka čine neprimjetnom. Neka od njih su "nejasnost nacrtu, proturječja unutar jednog ili, pak, dvaju ili više djela istog autora, ispuštanje važnih karika argumentacijskog lanca" (30), "(...) netočna ponavljanja ranijih tvrdnji, čudno izražavanje itd." (34). Tim postupcima treba dodati i iznošenje vlastitih stajališta u obliku komentara ili kroz usta nekoga negativnog lika kojega je na prvi pogled nemoguće poistovjetiti s autorom. Strauss kao primjer navodi Alfarabiju, srednjovjekovnoga islamskog filozofa, koji je svoju misao izrekao komentirajući Platonovu filozofiju. U tekstovima u kojima govori u vlastito ime, Alfarabi potvr-

duje uvriježena mišljenja, no kad govori “Platonovim ustima”, iznosi nečuvena heterodoksna gledišta. Tako, primjerice, religijsko umijeće smješta na dno spoznajnih disciplina, ispod gramatike i poezije. Štoviše, koristeći se zaštićenom komentatorskom pozicijom, odbacuje, ili točnije, prešućuje Platonov (egzoteričan) nauk o besmrtnosti duše, tj. o životu poslije smrti, što ni manje pedantan proučavatelj Platona od Alfarabija ne bi mogao previdjeti. On tako, sa stajališta društveno prihvaćene istine, čini mnogo opasniji prijestup od doslovnoga tumačenja heretičnoga naučavanja jer “daje krajnje nedoslovno tumačenje relativno podnosiva naučavanja” (14). Ukratko, izbor sredstava prikrivanja vlastitoga nauka razlikuje se od jednog filozofa do drugoga, ali ako pisac čini “(...) pogreške kakvih bi se posramio neki inteligentan školarac” (29), ili ako mu se veći dio rada sastoji od mišljenja koja dijeli većina pripadnika društva u kojem živi, možemo pretpostaviti da to čini kako bi čitatelje upozorio na svoj skriveni nauk.

Opisanim su se umijećem pisanja služili gotovo svi veliki mislioci od Sokrata, Platona, Aristotela, Grotiusa, Descartesa, Hobbesa, Spinoze, Lockea, Montesquieua, Rousseaua i Kanta. U kojoj su mjeri to radili, ponajprije je ovisilo o njihovu poimanju odnosa istine i mnijenja, ali i o tipu progona kojemu su bili izloženi, budući da progoni obuhvaćaju niz načina kažnjavanja: od smrtne kazne do društvene osude. Tako, s obzirom na uporabu e(g)zoterične metode pisanja, razlikujemo otprilike dva razdoblja u povijesti ljudskoga mišljenja; klasično ili predmodernu, kojemu pripadaju Sokrat, Platon, Aristotel, ali i srednjovjekovni židovski i islamski filozofi Majmonid, Alfarabi, Halevi, Averroes itd.) te modernu, koje započinje s Machiavellijem, a vrhunac dostiže u Hobbesovoj, Lockeovoj, Rousseauovoj te kasnije Hegelovoj i Marxovoj filozofiji. Podjelu treba shvatiti uvjetno jer se teško jednoznačno može govoriti o jedinstvenoj klasičnoj ili modernoj tradiciji filozofskoga mišljenja.

Kao što smo već rekli, metoda pisanja može se povezati sa sadržajem koji se iznosi. Drugim riječima, uporaba ili napuštanje e(g)-zoteričnog načina pisanja pokazatelj je autorova shvaćanja fundamentalnoga filozofsko-

političkog problema, tj. odnosa između filozofije i društva. Klasični su filozofi mislili da su filozofija i društvo u nerješivom sporu. U epikurejsko-hedonističkoj, ili konvencionalističkoj formulaciji, ovo je stajalište konzekvencija neusklađenosti interesa pojedinca i interesa cjeline. Naime, čovjek po prirodi teži zadovoljstvima koja su brojna i često međusobno suprotstavljena pa zato ne mogu biti temelj zajedničkoga života. S druge strane, religija, odnosno vjera u aktivne bogove koji čovjeku daju zakone i propisuju dopuštena djelovanja, pruža utjehu i sigurnost od nepredvidivih sila prirode. Strah od bogova, na koje možemo utjecati izborom svoga djelovanja, odnosno ograničenjem svojih zadovoljstava, čovjeku je poželjniji od straha od prirode ili smrti. Samo je filozof, čije je zadovoljstvo po prirodi najviše, kao najsavršenije ljudsko biće sposoban prepoznati opasnost svoga zadovoljstva za društvo, bez vjerovanja u božansku kaznu. On se zato odlučuje živjeti na rubu društva, samotno tragajući za istinom.

Prema klasičnome prirodopravnom gledištu, najbolji je poredak onaj koji je u skladu s prirodom, a čovjek po prirodi teži uzvišenosti ili savršenstvu. Najbolje je uređenje, kako kaže Strauss u *Prirodnom pravu i istoriji*, ono koje je “najpogodnije za dostizanje ljudske uzvišenosti” (Sarajevo, 1971., str. 119). No, najuzvišenija je ljudska aktivnost filozofija, za koju su sposobni samo malobrojni. Prema tome, ljudi su bitno nejednaki u odnosu na ljudsko savršenstvo, odnosno, nejednaki su po prirodi. Najbolje je uređenje stoga “ono u kome um caruje” (op. cit., 123). Vladavinu bi uma, budući da je u skladu s prirodom, bilo apsurdno ograničiti ma kakvim propisima. Zato ona mora biti apsolutna. No, ne može se očekivati da će se većina, koja nije u stanju filozofirati, s takvom vladavinom pomiriti. Najbolja je vladavina, dakle, moguća, ali ne i izvjesna. Klasični se politički problem tako sastoji od dovođenja u sklad zahtjeva mudrosti (uma) i suglasnosti. Rješenje je u zakonu, načelima pravednosti koje će građani slobodno prihvatiti. Iako zna da su sa stajališta uma ta načela upitna, filozof shvaća da su ona nužna za održanje društva te ih se zato u svojem vanjskome, ili zajednici vidljivom djelovanju, pridržava i ne dovodi ih u pitanje.

U obama navedenim slučajevima, filozof je svjestan opasnosti traganja za istinom. Najbolji je primjer za to Sokrat kojega je odbijanje da se prilagodi nesavršenom društvu stajalo života. Umijeće “pisanja između redaka” proizlazi, dakle, iz nužnosti prezentiranja istine na način koji će omogućiti samo mudrima, odnosno potencijalnim filozofima da je prepoznaju. Tako filozof, štiteći sebe, štiti i samo društvo.

U duhu klasične tradicije postupali su i srednjovjekovni filozofi koji su živjeli u političkim uvjetima sličnima onima iz Platonova vremena, u kojima nije bilo “slobode podučavanja i istraživanja” (*Progoni i umijeće pisanja*, 15). Ponajprije se to odnosilo na židovske i islamske filozofe. Prema židovskom i islamskom poimanju, *Objava* ima obilježje zakona i propisuje sveobuhvatan društveni poredak, koji ne uređuje samo djelovanja, nego i mišljenja, dok je u kršćanstvu “(...) sveti nauk – objavljena teologija” (17). To je bio razlog zašto je u kršćanstvu filozofija postala “sastavnim dijelom službeno priznate pa i obvezne obuke izučavatelja svetog nauka” (17). No, to što se na prvi pogled čini prednošću, bilo je pogubno za filozofiju, jer ju je službeno priznanje podvrgnulo crkvenom nadzoru. U islamskom i židovskom svijetu ona je “progana” iz društvenog života u privatnu sferu (kao i u grčkim gradovima-državama) te je tako sačuvala svoju temeljnu slobodu. Sličnost društvenih uvjeta rezultirala je i sličnošću metode pisanja, ili predstavljanja istine. Islamski i židovski filozofi bili su, naime, društveno odgovorni.

Straussova pravila interpretacije najbolje možemo pojmiti analizom njegova tumačenja Majmonidovih, Halevijevih i Spinozinih tekstova. Majmonidov *Vodič za dvojne* na prvi pogled smjera obrani židovske vjere od mišljenja filozofije ezoteričnim tumačenjem ezoteričnog nauka Biblije (zato ga Strauss naziva “knjigom sa sedam pečata”, 53); Halevijska *Knjiga o Hazarima* “podređivanju svakog rasuđivanja vjeri samoj u ime vjere” (93), a Spinozin *Teologijsko-politički traktat* razdvajanje filozofije i religije. No, primjena Straussovih pravila navodi čitatelja da posumnja u autorove proklamirane namjere i pokuša odgonetnuti dublji smisao ovih tekstova. Kao primjer, ni-

pošto konačno rješenje dvojbi koje se pritom pojavljuju, možemo navesti tragove na koje Strauss upozorava; Majmonidovo nespominjanje besmrtnosti duše, ili uskrsnuća tijela kad govori o Božjoj providnosti, Halevijska “obrana judaizma” u obliku platonovskog dijaloga, impresivan i živ stil kojim izlaže stajalište filozofa, ili njegova odsutnost u onim situacijama u kojima bi čitatelju njegovi argumenti bili uvjerljiviji od stajališta židovskog učenjaka te, u Spinozinu slučaju, poricanje mogućnosti iznadracionalnih naučavanja. Ovo su samo neke naznake da, želimo li dublje razumijevanje, moramo uzeti u obzir i na prvi pogled nevažna obilježja teksta – oblik u kojem je pisan, prevladavajuća mišljenja kojima se proturječi ili ih se potvrđuje, namjerna ispuštanja, implisitne tvrdnje ... Osobitu pozornost treba posvetiti načinu na koji su oni čitali tekstove kojima se bave u svojim djelima, budući da način čitanja prethodi načinu pisanja i uvjetuje ga te se može pretpostaviti da autor želi biti čitan onako kako je i sam čitao. Ukratko, veliki pisci priopćuju različite stvari različitim čitateljima i njihova djela imaju više od jednog značenja. Što će se prihvatiti kao autentično, ne ovisi samo o autoru, nego i o čitatelju.

Napuštanje ezoterične metode pisanja povezano je s promjenom shvaćanja fundamentalnog odnosa između filozofije i društva, religije i politike. Dok su klasični mislioci smatrali da sukob uma i vjere mora biti predstavljen kao neizbježan te da filozofija mora ostati privilegijom nekolicine, moderni su filozofi rješenje tog sukoba učinili svima očitim; “Nakon otprilike sredine 17. stoljeća sve više heterodoksnih filozofa koji su bili žrtve progona, objavljivalo je svoje knjige ne samo da bi priopćili svoja mišljenja, nego i stoga što su željeli pridonijeti ukinuću progona kao takvih (...) vjerovali su (...) da bi se kraljevstvo opće tame moglo zamijeniti republikom općeg svjetla” (32). Moderni su *povjerovali* čovjeku i njegovim sposobnostima da se nosi s istinom; “S radošću su očekivali doba kad bi, kao ishod napretka pučkog obrazovanja, bila moguća gotovo potpuna sloboda govora (...) doba kad nikom nimalo ne bi škodilo da čuje ma koju istinu” (32). Prihvaćajući premise klasičnog hedonizma, dali su mu politički sadržaj. Od čovjekovih strasti i zadovoljstava učinili su temelj i svrhu političkog poretka. Epikurejski

je *filozof*, čovjek čija je strast po prirodi najviša, cijenu njezina zadovoljenja plaćao životom na rubu društva. Moderna je filozofija vratila filozofa u okrilje društva, učinivši svakog čovjeka filozofom, vjerujući da je sposoban uskladiti svoj interes s interesom drugih. Cjelina je tako napokon pomirena s pojedinačnim, jer je i država shvaćena kao rezultat intersubjektivnih odnosa autonomnih pojedinaca.

Dok su klasici uzor vidjeli u prirodi, moderni su je odbacili. Društvo za njih nije predstavljalo nužno zlo, neophodno za život u skladu s prirodom nekolicine, nego stanje istinske ljudske slobode, koje otklanja nedostatke prirodnog stanja. Priroda je tako postala podvrgnutom društvu, sredstvom čijim se beskonačnim iskorištavanjem zadovoljavaju ljudske potrebe i strasti. Zadatak je znanosti pronaći uvijek nove mogućnosti tog iskorištavanja te dovesti do neograničenog napretka u tom pogledu. Filozofija je dobila pedagošku ulogu – prosvijetliti čovjeka, osloboditi ga religijskih zabluda i naučiti ga živjeti u skladu s vlastitim interesom te taj interes učiniti poopćivim, tj. uskladivim s cjelinom. U tom projektu, umijeće “pisanja između redaka” postalo je suvišnim, štoviše štetnim za krajnji cilj; moderni filozofi “prikivali su svoja gledišta samo u mjeri u kojoj je to bilo potrebno da bi se što bolje zaštitili od progona; da su bili suptilniji, bili bi osujetili svoju nakanu, naime, prosvjetljenje sve većeg broja ljudi koji nisu potencijalni filozofi (32).

Nekoliko je razloga što je djelo Lea Straussa općenito, osobito knjiga *Progoni i umijeće pisanja*, i danas aktualno. Strauss pokazuje višeslojnost filozofskih tekstova što je posljedica

nerješivoga, “bezvremenskog” sukoba filozofije i društva. Suprotno historicizmu, koji u filozofima i njihovu učenju vidi izraz vremena, društva ili naroda kojemu su pripadali te ih tako pokušava razumjeti bolje od njih samih, Strauss nam predočuje filozofiju kao disciplinu koja se od svog nastanka bavi istim fundamentalnim problemima, a filozofe kao zasebnu klasu, uvijek u napetom odnosu prema vlastitom vremenu ili društvu, bez obzira na stupanj njegove otvorenosti. Jer, svako se društvo temelji na nekim načelima koji se u krajnjoj konzekvenciji ne mogu opravdati ili dokazati sa stajališta uma. Strauss tako podsjeća na klasične uzore te omogućuje kritički pristup modernom političkom mišljenju, koje je, po njemu, pogrešno u samim temeljima jer pretpostavlja da je moguće zasnovati društvo na zadovoljenju ljudskih strasti preobrazbom prirode i s pomoću znanosti, ne shvaćajući da su ljudske potrebe bezbrojne te ih je, stoga, nemoguće zadovoljiti. Prema Straussovoj apokaliptičnoj prognozi, sudbina je modernog čovjeka, u konačnici, njegovo samouništenje. Na posljepku, Straussa treba shvatiti i kao posrednika u korespondenciji s velikim misliocima prošlosti koje, i s pomoću njegovih tumačenja, možemo razumjeti upravo onako kako su oni sami sebe razumijevali. Time nam se Strauss predstavlja kao izniman mislilac koji i svoje vlastito naučavanje ne izlaže kao dogmatsku istinu, nego kao otvoreno tumačenje dostupno samo inteligentnim čitateljima.

Domagoj Vujeva